

- Filiz Meşeci Giorgetti, *Eğitim Ritüelleri*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2016, 414 s.

Değerlendiren: Mustafa Gündüz*

Hayatın devamı ve medeniyetin inşası, tecrübenin işlenerek yeni nesillere intikaliyle mümkündür. Eğitim olarak adlandırılan bu iletişim ve aktarım olgusu farklı biçim ve yöntemlerle insanlığın varoluşsal kurumlarından biridir. On dokuzuncu yüzyıla kadar eğitimin nitelikli örgün kısmı sadece seçkinlerin hizmetinde ve tekelindeydi. Modern hayatın, ulus-devlet ve kapitalist ekonominin teşekkülüyle kitle eğitimi doğdu ve bütün toplumu kuşatıcı bir genişlik ve derinliğe sahip olmuştur. Eğitime biçilen rol genişletilirken, mahiyeti geleneksel kalıplarını değiştirmeden devam etmiştir. Böylece sınırlı sayıda insanı değiştiren ve dönüştüren eğitim, bütün toplum kesimlerini dönüştürecek sihirli bir güç haline gelmiştir.

Bir “Maxell cini” hükmündeki eğitimin sihirli dönüştürücü gücünün kaynağı bu güne kadar çok fazla kişinin dikkatini çekmiş ya da araştırılmış değildir. Bilim ve modernite ile paradoks teşkil eden sihir/myt ancak “ritüel” ile rasyonelleştirilebilir. Bu işlem özünde bir tür “kutsallık” barındıran sürecin modern zihinlerce kabulünü sağlar.

Son derece karmaşık ve bir o kadar da hepimizi tezgahından geçiren eğitim dünyasının ritüel cephesini öncelikle kavramsal, ardından da pratiğini zaman ve mekanda farklı toplumlarda karşılaştırarak Türkiye özelini son derece berrak bir şekilde ortaya koyan bir araştırma yayımlandı. Daha çok eğitim tarihi ve sosyolojisi üzerine özgün metinleriyle tanınan, İstanbul Üniversitesi, Eğitim Fakültesi öğretim üyesi Filiz Meşeci Giorgetti’nin *Eğitim Ritüelleri* kitabı bize her şeyden önce, yere göğe sığdıramadığımız, uğruna nice sıkıntılar çektiğimiz, hayatımızın en verimli, heyecanlı ve neşeli zamanlarını gömdüğümüz eğitim sürecinin aslında ne olduğunu ayan-beyan ortaya koymaktadır. Böylece devletlerin ve hükümetlerin eğitim dünyasını paylaşmakta neden ısrar ettiğini de göstermektedir. Meşeci amacını orijinal, birincil kaynaklar kullanarak, din, devlet ve eğitim ritüelleri arasındaki ilişkiyi diğer kültür ve medeniyetlerden yatay ve dikey karşılaştırmalar yaparak araştırmak şeklinde belirtmiştir. Kitap sıkı ve uzun bir teorik zemin üzerinde inşa edilmiş ve Osmanlı son dönemi ile Cumhuriyet dönemi eğitim ritüellerine odaklanmıştır. Araştırma ritüel kavramının tanımı, hiyerarşisi ve tasniflerini ele alarak başlamıştır. Ardından eğitimin aslında ritüel aktarımından ibaret bir süreç olduğuna vurgu yapılmıştır.

“Ayrıştırıcı” ve “birleştirici” türleri olan ritüel bir yandan kurumsal birlik ve dayanışmayı oluştururken, diğer yandan hiyerarşi, konum, işlev, güç gibi farklılıkları ifade eden ve düzenleyen (otoriteyi kutsallaştıran) biçimlendirilmiş sembolik gösteri ve semboller kümesidir. Ritüeller kişilerin kutsal nesnelere huzurunda nasıl davranacağını belirlerken, toplumsal düzenin ve iletilen değerler dizgesinin sorgulanmasını engelleyen öğretiler bütünü olarak da karşımıza

* Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü.
DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.6.12.D0134

çıklar. Bu sayede ideal toplumsal düzene ulaşmayı sağlayacak, istenilen değerleri aktaracak mekanizmalar yaratılır. Böylece değerlerin içselleştirilmesi gerçekleşirken, birleştirme ve ayırışma yoluyla dayanışma ve otoriteye saygı sağlanır.

Kitaba başlarken öncelikle apriorik bir yaklaşımın olduğu görülür. Teorik kısım okunurken araştırmancın doğrudan Durkheim etkisi üzerine kurgulanmış metin gibi durduğu hissedilir. Burada Durkheim'in *Dinî Hayatın İkel Biçimleri* adlı eserinin verileri de test amaçlı kullanılmıştır. Bütün bunlar modern toplum ve devlet tasarımının bir tür teorisinden ibarettir. Meşeci bu teorinin Emile Durkheim versiyonunu merkeze alarak, onun Ziya Gökalp vasıtasıyla Türk eğitim sistemine olan etkilerini ritüeller üzerinden geniş ölçekte açıklamıştır. Burada Durkheim'in eğitim ve toplum ilişkisinin ustalıkla açıklandığı görülür. Durkheim'a göre eğitim, "olgun nesiller tarafından henüz yetişmemiş nesiller üzerine yapılan etki" olarak tanımlanır. Yine ona göre eğitimin konusu "çocuğa genel olarak siyasî topluluğun, gireceği çevrenin kendisinden istediği, beklediği fikrî, ahlâkî, bedenî davranışları aşılacak, geliştirmektir." Yazar Durkheim'dan da etkilenecek, toplumun bize bir ideal dayattığını ve bu dayatmanın da hayatta kalabilmek için önemli olduğunu belirtir. Zira topluluk üyeleri arasında yeterli benzerlik ve ortak paydalar olduğunda yaşanabilir ortam oluşur. Eğitim toplum hayatının dayandığı bu temel benzerlik alanlarını telkin eder, sınırlarını belirler ve kuvvetlendirir. Böylece kolektif ideal denilen sosyolojik bağ kurulmuş olur. Kolektif ideal hem birey oluşumunda hem de birey-devlet arası iletişimin belirlenmesinde aktif rol oynar. Toplumsal dayanışmanın oluşturulmasında ve korunmasında da eğitim ve ritüellere ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacı ilkel toplumlarda totemler karşılar. Ancak modern dönemde halk toplanmaları, törenler, simgeler ve semboller söz konusu dayanışma ve birlikteliği sağlayan unsurlar olmuştur. Yazar yine Durkheim etkisiyle modern eğitim ritüellerinin bilişsel anlamlarından ziyade, bilişsel olmayan anlamlar yarattığını iddia eder ve araştırmasında ritüele toplumsal bir görev ve toplumsal bir süreç gözüyle bakar.

Kitap, ritüel kavramının sosyoloji ve antropolojideki anlamını antik toplumlardaki görünüşleri dahil, geniş bir şekilde anlattıktan sonra yakın dönem sosyolojik izahlarını ele alır. Modern eğitimin var olan eşitsizlikleri pekiştiren ve benimsenmelerini sağlayan kurumlar olduğu hatırlatılır. Yazara göre okulun verdiği eğitim anlamsal ve araçsaldır. Araçsal olan belli becerilerin, meslekî ve akademik becerilerin kazandırılmasıdır. Anlamsal olan, kültür ve norm aktarımıdır. Araçsal kültür ayırıştırıcıken, anlamsal kültürün birleştirici işlevi vardır. (Bu tanım Ziya Gökalp'in "talim ve terbiye" ayrımı yaparken geliştirdiği izahıdır).

Modern okul açık ve asil işlevi sayesinde uygun davranış ve değerleri öğretir, var olan toplumsal düzeni sürdürür. Böylece denetim ve özgürlüğü de sağlamış olur. Bu izah kısmen Marksist ve kısmen liberal eğitim paradigmasıyla ilgilidir. Zaten görüşlerine başvurulan eğitim filozofları (Paul Freire, Pierre Bourdieu ve Passeron, Bowles ve Gintis, Joel Spring, Neil Summerhill ve Ivan Illich) da bunu ispat eder. Otoritenin kutsallaştırılmasını sağlayan uhrevî öğretilerin yerini alacak kurallar bütününün modern eğitim ritüelleri olduğunu söyleyen yazara göre aslında seküler çağ da sanıldığı kadar din dışı değildi. Bu çağda ritüellerin öğretilmesinde öğretmenler kilit bir rol üstlenirler zira ellerindeki çocuk her türlü etkiye ve imaya açıktır. Modern eğitimciler bu rolü büyük ölçüde kilise rahiplerinden almıştır.

Teorik tanımlamalardan sonra, modern eğitimin doğuşu sürecinde kilise ile içe olan arka plana dikkat çekilmesi kitabın orijinal taraflarından biri olmuştur. Burada öncelikle, eğitim dünyasındaki insanları bir araya getirme ve dayanışma işlevi olan ulusal marşlar, antlar, şarkılar gibi birleştirici ritüellere sonrasında da otoriteyle ilişkili ayağa kalkma, parmak kaldırma, önünü ilikleme, kürsü ve üniforma gibi ayırıştırıcı ritüellerin tarihi tecrübelerine değinilir. Eğitim ritüellerin Mezopotamya, Mısır, Çin, Hint, Antik Yunan ve Ortaçağ manastır okullarında nasıl icra edildiğine bakıldığında tarihi süreklilik görülebilir.

Kitabın ikinci bölümünde modernite ve ulus-devlet çağında manastır ritüellerine millî bayram, millî marş, millî kahraman vb. semboller eklenerek bir yönüyle kiliseden ve Katolik ayinlerden kopulurken bir yönüyle de derin sürekliliklerin sağlandığı açık bir şekilde gösterilir. İlginç olan ise, Ortaçağ'ın radikal Hıristiyan tarikatlarından Cizvitler, Jansenitler, Port Royal ve Lancaster okullarında icat edilen ve daha sonra Jean Baptiste, De La Salle ve Hıristiyan Okullar Kardeşliği'nde pekiştirilen birçok kutsalın/ritüelin modern okullarda aynen tatbik edilmesidir. Manastırların hücre sistemi, modern pedagojinin yatakhanelerine dönüşmüştür. Kilise rahiplerinin kutsallıkları öğretmenlere atfedilmiştir. Öğrencilerin başlarını eğerek oturmaları ve selam vermeleri bu okullarda başlamıştır. Yazar bu dönüşümü Rönesans, Hümanizm ve Reformasyon akımlarının getirdiği yenilikler, Protestanlık ve din ve bilim çatışması süreçlerini açıklayarak anlatır. Burada kullanılan özgün alıntılar ve resimler kitaba değer katmaktadır. Cizvit kolejlerinin günümüz liselerine dönüşüm hikâyesi modernlerin pek de kabul edebileceği bir arka plan olarak görülmemektedir.

Örneğin siyah ya da mavi önlük ve beyaz yakanın De La Salle okullarındaki keşiş ve rahip kıyafetleri olması şaşırtıcı süreklilik ve dönüşümlerdir. Teolojik kökenli bu okul, modern eğitim adâb-ı muaşeretlerinden tek-tipçiliğin de kökenidir. Tek-tipçilik kendini önce kıyafette gösterir. Zamanla öğretmenlerin kıyafet teklifi, öğrencilere de şart koşulur. Bu okullarda kadın, erkek, çocuk eşit bir şekilde siyah, kahverengi, gri ya da beyaz gibi kederli renkleri giymeye zorlanmışlardır. Mavi, boyalar ucuz olduğundan tek neşeli renk olarak kullanılmıştır. İkinci olarak bu renk 17. yüzyıl hizmetçileri, işçileri ve üst sınıftan olmayanları karakterize etmek için tercih edilmiştir. Mavi köle sınıfı tarafından giyilen karakteristik bir renktir ve vakıf okulu üniformaları, çocukların düşük statüsünü vurgulamak için tasarlanmıştır.

Kitabın referanslarla da desteklediği ilginç iddialarından biri, devletin/iktidarın cezaevleri ve hastanelerin yanında modern okulları da bir tür soft hapisane, denetim ve disiplin aracı olarak tanımlayan Foucault'un De La Salle okullarındaki sıkı denetimden esinlenerek söz konusu teorileri geliştirdiğidir.

Kitabın üçüncü bölümü ulus-devletlerin inşası ve eğitim ritüellerinin kullanışlı araçlar olarak sahiplenilmesi sürecini karşılaştırmalı biçimde anlatmaktadır. Eğitimin "millî eğitime" dönüşmesi, ilkokul çağının icadı, ulusal, millî marşların, simgelerin, sembollerin önem kazanmaya başlaması siyaset ve devletin formülasyonu paralelinde verilmiştir. Uluslaşma sürecinde din merkezden çıkarken, yerine toplum gelmiş ve Katolik ayinlerinin ve törenlerinin yerini millî bayramlar almıştır. Bu dönüşüm Fransa'nın Cizvitlerle mücadelesi, ruhbanın eğitim alanından temizlenmesi, laik, zorunlu, parasız, karma eğitimin inşası ve bütün bunların başındaki eğitim bakanı Jules Ferry'nin seküler eğitimi hâkim kılabilmek için gösterdiği

gayretler doğrultusunda anlatılmıştır. Ardından ulus-devletin inşası için militarist topluma ihtiyaç duyulması ve beden eğitimi ve askerlik derslerinin yeni eğitim ve ulus gelenekleri yaratma amacıyla nasıl kullanıldığı ve böylece eğitim dünyasının nasıl ideolojikleştirildiği örnekler eşliğinde açıklanmıştır.

Bütün bu değişim ve dönüşüm macerasının 19. yüzyılda dünyanın farklı bölgelerinde kademeli ancak farklı katmanlarda ortaya çıktığını da yine bu bölümün alt tartışmalarında görmek mümkündür. Burada yazar öncelikle İngiltere'nin eğitim ritüellerini ve özellikle de centilmen rollerini incelemiştir. Ardından Amerika Birleşik Devletleri'nin oluşumunda eğitimin ve yurttaşlık derslerinin rolüne, Amerikan üst kimliğinin nasıl kazandırıldığına ve bayrak ve başkan üst imajlarının teşekkülüne değinmiştir. Almanya'nın eğitim ritüelleri anlatılırken Kant ve Hegel'e öncelik ve önem verildiği görülür. Nazizm, Hitler faşizmi ve militarizminin ortaya çıkmasında beden, karakter, irade ve kuvvet eğitimlerinin fonksiyonu tartışılır. Hitler'e atfedilen "Kilisenin bin yılda başardığını on yılda başaracağız" ifadesi dik-kati çeker. Rusya tecrübesi anlatılırken Büyük Petro'nun eğitim reformlarına vurgu yapılır, *Emilé*'in etkisine değinilir. Ayrıca, 1917 sonrası dinin tamamen eğitim dışına atılması, beden eğitimi dersleri ve genç örgütlerinin anlatılması özgün örneklerdir. Japonya'da da benzer uygulamaların görülmesi bir anlamda resmi tamamlar. Burada modern okullar, politik telkin amacıyla kullanılmış, devlete adam toplama mekânı olarak tasarlanmıştır. Yine zorunlu ahlâk derslerinde *İmparatorun Eğitim Üzerine Emirleri* başlıklı eser okutularak bir devlet dini telkini yapılmıştır. Amerika, İngiltere, Almanya, Rusya ve Japonya'daki eğitim ve ritüel ilişkisini anlatan bütün örnekler 19. yüzyılda bütün dünya toplumlarının eğitimi nasıl araçsallaştırdıklarını gösterdiği gibi, Osmanlı ve Cumhuriyet pratiklerini anlamamızı da kolaylaştırmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin modernleşme dönemindeki eğitim ritüellerinin teşekkülü kitabın dördüncü bölümünde tartışılır. Tanzimat dönemi yeni açılan okullardaki uygulamalar, askeri okullardaki törenler, kutlamalar, kıyafetler vb. gelişmeler özgün kaynaklardan hareketle anlatılır. Burada çok kısa da olsa klasik eğitim mekânlarından medrese ve tekkelere değinilir. Amin alayından bahsedilir ancak bunlar kitabın konusu gereği fazla yer tutmaz. Unutulmamalıdır ki, klasik eğitim mekanlarında da modern eğitim ortamlarından çok daha fazla ritüel söz konusudur.

Türkiye kendine özgü eğitim, değer ve ritüel dünyasından 19. yüzyılın başından itibaren tedricen vazgeçip modernleşme adına Batılılaşmıştır. Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemi bu sürecin en hızlı yaşandığı anlar olurken yeni değer dünyaları da teşekkül etmiştir. "Padişahım çok yaşa!" nidası "Yaşasın Cumhuriyet"le bir tür modern "and"a dönüşürken modernlikle geleneksellik iç içe geçmiş bir sarmaşık gibi yükselmeye başlamıştır. Bu paradoks kendini en çok II. Abdülhamid döneminde göstermiştir. Klasik eğitim kurumları medrese, tekke ve sıbyan mektepleri kendi haline terk edilip nüfuzları kırılırken bütün öncelik ve imtiyaz modern okullara verilmiştir. Modern okullar mimarisinden müfredatına dinî ve yerli bir içerikle formüle edilirken harita, küre, müze, batılı ders materyalleri ve yeni kitaplarla eğitimin içeriği yeniden donatılmıştır.

Kitabın II. Abdülhamid dönemi eğitim ritüellerine daha geniş yer ayırması ve bunu da siyasî alanın sembollerle örülü gelişmeleri gölgesinde örnekleme araştırma daha derin ve zengin anlam katabilirdi. Bu vadede Kemal H. Karpat, Engin Deniz Akarlı ve Selim Deringil'in konuyla ilgili eserinden faydalanılmamış olması da kitabın eksiklerinden biri olarak görülebilir.

24 Temmuz 1909'da "ilk milli bayram" kutlanırken pek çok seküler imge eğitim davranışı haline gelmiştir. Eğitim sayesinde yeni bir toplum ve nesil yaratma mitini gerçeğe dönüştürme gayreti bu dönemde ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyet'in özgürlükçü ortamı devletin acıklı sonucuyla birleşince, aydınlar hiç olmadığı kadar farklı kanatlara savrulmuştur. Ziya Gökalp, toplumu devletin otoritesi altında organik dayanışmacı kutsal yapı olarak tasarlayan Emile Durkheim'in fikirlerini benimsemekle kalmamış, prestijli konumuyla bu teoriyi uygulamaya da koymuştur. Böylece milli terbiye arayışının öncü ismi haline gelmiştir. Adları savaş manevralarını andıran oyunlarla dolu beden eğitimi derslerinin önemsenmesi, izciliğin sığ bir taklit olmasına karşın güçlü karşılık bulması yeni eğitim dünyasının zemini olmuştur. Ayrıca "genç, güç ve gürbüz" dernekleriyle sivil alanda da yeni ritüelleri genişletme denemelerine girişilmiştir. Aslında bütün bunlar, okul sayesinde zihinleri biçimlendiren iktidarın bedenleri ve özel hayatı da denetlemeye girişmesinin başlangıcı olmuştur.

Meşeci'nin II. Meşrutiyet için üzerinde durduğu paradokslardan biri, özellikle ders materyalleri ve okul mimarisi üzerinden din ve sekülerliğin öncesinde olduğu gibi bu dönemde de iç içe geçmiş olması kararsız, yer yer ürkek, utangaç bir modernleşme sürecinin yaşanmış olmasıdır. Yazar bu iddiasını desteklemek için sınıflarda asılı duran bayrak, flama, besmele, âyet ve hadisler, padişah portreleri, marş, harita ve tüfek gibi materyalleri örnek göstermiştir. Aynı zamanda dinî bayram kutlamaları, kandiller, hatim ve aşır okumaları, Cuma ve vakit namazlarına yapılan vurgu ve bunlar için müfredatta ayrılan zaman söz konusu iç içe geçmişliğin özgün göstergeler olarak zikredilmiştir.

Yazara göre Cumhuriyet'i Osmanlı reformlarından ayıran en büyük özellik, kesin bir kararlılıkla ve sert bir üslupla batı medeniyeti alanına geçişin kabul edilmesidir. Cumhuriyet liderleri inşâ etmeye çalıştıkları devlet ve toplum için Gökalp'in (aslında Durkheim'in) tanımlarına ve direktiflerine dört elle sarılmıştır. Böylece Türk eğitim sisteminin ritüel dünyası büyük ölçüde Durkheim'in toplum tasavvuruna dayandırılmıştır. Her ne kadar ilk birkaç senede din ve sekülerlik bir arada olsa da 1927-8'den sonra mümkün olduğu kadar dinden arındırılmış eğitim dünyası yaratılmaya gayret edilmiştir. *Yurt Bilgisi*, *Medenî Bilgiler* ve *Askerlik* dersleriyle militarist ve seküler toplum inşasında Almanya ve Fransa taklit edilmiştir. Dinî ahlâk anlayışından millî ahlâk anlayışına geçiş başlamıştır. Eğitim ve devlete yönelik özel günler, sınıfa asılan fotoğraflar, büstler, paralar ve diğer Atatürk imgeleriyle Mustafa Kemal'in kutsallaştırılması Demokrat Parti döneminde çıkan kanunla zirve noktasına ulaşmıştır.

Yazara göre, Cumhuriyet'in teknik olarak II. Meşrutiyet'ten devraldığı ancak içeriğini yeniden inşa ettiği millî bayramlar, anma ve kutlama törenleri, okul kıyafetleri simgeler, ders içerikleri ve öğrenci andı benzeri uygulamalar toplumsal otoriteyi, ideal toplum önderlerini kutsallaştırırken (buna bir tür ideokrasi de denilebilir) toplumsal dayanışma ve birliğe de vurgu yapmıştır.

Okul kıyafetleri, öğrenci andı ve stadyum kutlamalarının arka planlarına resmî ve özel kaynaklar eşliğinde aydınlık bir ışık tutan kitap, söz konusu pratiklerin Ak Parti dönemindeki değişimleri de yorumlamıştır. Böylece çağlar boyu devam eden eğitim ve iktidar ilişkilerinin mahiyetine en güncel verilerle anlamlı izahlar getirilmiştir. Yazara göre, eğitim sistemimizin hâlâ sorunlu konularından biri olan okul kıyafetleri ve üniforma bir tür güç, bilgi, ahlâkî düzey ve hiyerarşinin sembolüdür ve bunun üzerine düzenlemeler devam etmektedir. Bu süreç bir tür “ideal nesil” yetiştirme projesi mi, yoksa “özgürleştirici” adımlar mı? Meşeci’ye göre her iki durumda bu -otoritenin buyruğu olduğundan- otokratiktir ve bir tür toplumsal mühendisliktir.

Kitabın vardığı nihai mevki; bir tür modern kutsallık inşası olarak görülen eğitim ritüellerinin amaca hizmet edebilmesi için, tartışmadan ve spekülasyondan uzak, demokrasi ve insan odaklı değerlerle yeniden inşa edilmesi gereğine vurgudur. Filiz Meşeci’nin bu tespit ve temennisi, aşırı merkezîyetçilik ve ideolojik mahiyetten kımıldayamaz haldeki eğitim sistemimizin sorunlarını anlamada gerçekçi bir teşhistir. Anlaması ve anlatması son derece zor bir konuyu ilk defa, orijinal kaynaklardan, karşılaştırmalı biçimde, oldukça nesnel bakış açısıyla inceleyen bu araştırma eğitim ve bilim dünyamızın değerli ve katkı verici eserlerinden biridir.